

ARBOLA

(Azkeneko indar-neurtzeetan Saria irabazia)

ARBOLA da izate bat jayotzen dana azitik lurrean, ta azi ta ugaltzen dana, zuztarretatik lurreko, ta orrietatik gaiñdikako ongarriak artu edo bereganduaz, igartzen edo illtzen dala urte askoren edo guchiaren buruan zarrez, gaitzez edo kontu artu gabez.

Loretoki ta besteak apaiñtzeko erbestetik inguratutako arbolik asko alde bat utzitzen ditugula, gipuzkoako, guretzat ezagutuen ta jatorrenak dira:

Gaztaña, India gaztaña, inchaurra, sagarra, udarea, arana, alberchikua, nizpera, cherremena, idasagarra, gerezia, ginga, kurpicha, arantza, zumalikerra, saratsa, pagoa, artea, erramua, zumarra, ezpela, inchusa, esiarbola, lizarra, akaziya; urritza, altza, makala, indiamakala, tiloa, lerchuna, urkia; pikua, platanoa, aritza, ametza, elorria, gorostia; musurka, briñoya, zuma, zumitza, kanabela; arabota, piñua, millua.

Egiñgo degu arbola oyen banaera beren orrien egiturari begiratua, bost batumenetan, sartzen ditugula batumen bakoitzean alkarrerenen antzik geyeneko orriak dituztenak.

Ala, sartuko ditugu *lenengo* batumenean, aurrenengo ogeita bostak; abek dute orria erdi unera chabalagoa ta chorten aldera ta bestera melartuaz bukatua luzeera ta zorroztasun aundi gabe, beintzat bat edo beste kendu ezkero.

Bigarrenean, ondorengo zazpirak, biotzaren egitura antzeko orria dutelako.

Irugarrenean, ondorengo seirak, orri ebakia dutelako.

Laugarrenean, ondorengo bostak, orri melar, lušanga, chorrocha dutelako.

Bostgarrenean, iru azkenekoak, orri mullotsua dutelako.

* * *

Lenengo batumeneko aurrenengo amalauak dira prutadunak ta ondorengo amaikak, pruta gabeak.

Gaztañak ditu: zuraje gogor ta larria, ebakitzen gaitza, ari nastu korapillotsua duelako; azal, gaztetan auts kolore antzeko berdaska ta zartzera, zuri illunka, artasitua; ostro larri ta lakanra; lora, arian, ta alea arantzaz estalitako morkotsean; adarje garbia.

India gaztañak: zuraje illuna; kimu mardula; orriak, chorten baikoitzetik, iru lautik zazpi bateraño, erdiz chorten aldera melar antzeko luzekak ta bestera, zabalka, kamutzean bukatuak; lore mardula, ta alea morkotsean, duna ezagutzen da cherri gaztañaren izenarekiñ.

Inchaurrak: ostraje bitarte, illun, chordotsu, legun ta usaitsua; lora, arian; alea kaskalean, beste azal berde batez estalia; zura, larria ta piña; azal auts kolorekoa gaztetan ta zartzera illunka; arbaje mardula; adarje garbia; chit aunditu ezkeroz, gerrian gorabera sartu irten larriak.

Sagarrak: zuraje bitarteko, erdi gogorra, ari piñekoa; azal, gaztetan gorriška, koškortsua, ta zartzera arre illunka; adarje tartekatsu, biurri šamarra; orri bitarteko, lakach, biguna; lora churia; ale potor šamar legun antzekoa, ta azi chikia mamipean edo erdiko muchikan.

Udareak: zuraje piñ, bitarte, gogorra; azal, sagarrenaren antzeko šamarra; adarje autsierreza; ale, aurre aldetik biribill ta chorten aldetik inguruz meatua, lach samarra; azia, sagarrak bezela; orri gogorka, leguna.

Aranak: aurreko bien modura, lore churia; orri chikicho; zuraje chikicho, gogor, piña; adarje Bakan, zaprazta antzekoa, ale potorka bitarte, leguna, mamipean ezurrarekiñ, eta azia ezurpean.

Alberchikuak: zuraje chiki, biurria; adarje okertsu, mardul edo sendoška; orri bitarteko, legun samarra; ale biribill, eltzean oriška, lenago gilbatua; mamipean ezurra ta ezurpean azia.

Nizperak: zuraje chiki, gogorra; adarje biurri, tartekatsua; orri bitarteko, lakach, biguna; lore churi-oria; ale, mamitartean ezurrez nastua ta moko aldetik biribillean cholkondua, inguruz betilletua, lakacha.

Cherremenak: zuraje udare antzekoa; ostraje chikiñegoa; ale cheago ta legorragoa.

Idasagarrak: zuraje chikia; adarje zigortsu, mea; ostraje chikicho, azpitik gilbatua; ale, udare antzeko, sendo, potorka, gilbaz jantzia.

Gereziak: zuraje lerden, piña, azicho ta erdi gogorra, bi azal berezikiñ jantzia, gañekoa chit mea, piña ta aria zearka duena, alako moduan non, ertz batetik elduta lokarri luzeak atera ditezke; beste azal barrengoa, sendoago ta gorabera, aria duena; adarje garbia; ostraje bitartecho, bigun, chordotsua; lore churi, ugaria; ale biribill, chiki, legun, gorri edo belcha, mamipean ezur aziakiñ.

Gingak: gereziaren gauz berak, baño ale piškiñbat garrachago ta lenago eltzen dana, gorri-illuna; ostraje zeaiñ cheago ta belchagoa.

Kurpichak: zuraje chikia; orri bitartecho (1), gogorka, ugarri ta leguna; lore pinportatsu, ori-gorria, ta marrubi aundiaren antzeko alea.

Arantzak: zura, chiki, tartekatsu, biurri, zulakitua (2); orri bigun, legun ta chea; lora churia, ale chiki, biribill, eltzean belcha ta jaten garracha.

Zumalikerrak: zuraje chiki, urdiñ-arre, tan̄o churiz pekatua; ostro chea ta urria; adarje chimela; lore pinportatua.

Saratsak: zuraje chiki, gogor ūamarra; lore motots mardula; ostraje che, polit, urria; azal, gaztetan gorri-oriñka ta zartzera arretua, gorabe-rako arian zuragandik banatzen erreña, lokarri zimel luzeak ateratzeko moduan; arbaje me, zigortsu ta garbia.

Pagoak: orri, berde jatorra, legun ta gogorka, bitartechoa; zuraje garbi, larri ta gogorra; azal, estu, auts kolorekoa; ezkur, biribill, luñeka.

Arteak: ostraje, uda ta negu berde-illuna, chiki, legun ta gogorka; zuraje larri, garbi ta gogorra; azal, estu, auskolorekoa; ezkur, biribill, luñeka.

Erramuak: orri bitartecho, legun, gogorka, beti berde-illuna, ugari ta usaitsua; lora, pinportatsu, ugaria; azi belch, biribill-luñeka; zuraje chikicho beltztaka, muñ sendokoa; arbaje chiki, ugari, orritsua.

Zumarrak: zuraje larri, gogorra; adarje aundi, arbatsua; ostraje bitartecho, lakach, inguruz, koskatua; azal beltzanga, lakarra.

Ezpelak: orri, beti berdea; zuraje chiki, gogor eta piña; azal lakanra,

Inchusak: orri bitarte azichoa, biguna, chorten aldera zabal kamutsa

(1) Beti berdea.

(2) Provisto de pinchos.

ta bestera, luzanga ta zorrotz anchekoa, ertzetan koskatua; azal arrea; zura, chiki, erdian chit muñ lodikoa.

Esiarbolak: zuraje chiki, tartekatsua; orri, beti berde, polit, legun, ukitze gošokoa; arbaje luze, zigortsu, liraña.

Lizarrak: zuraje zimel, muñtsua; azal, gaztetan berde-zurika ta zartzera arretua; arbaje makilltsu chit garbia; ostraje chiki, polit, legun ta piña, chortenari dagokion gian bialdetatik errenkara zuzenetan.

Akaziak: zuraje arre, liraiñ, usaitsu gogor eta ariña, arantzadun edo gabea; arbaje zuzen šamar, garbi edo arantzatua; ostraje legun, chiki, polita, zigorraren bi aldetik bigi-errenkara zuzenekiñ, eta oetako gi ba-koitzaren bi aldetan orri errenkara zuzen ederrakiñ; lora, lukuan zintzilik, usaitsu ta ugaria; azia, leka mordosketan ta lentejaren ichurakoa.

JOSÉ IGNACIO GARMENDIA Y ARREGUI

(Amaituko da.)

ARBOLA

(Amaya)

Bigarren batumenekoak dira, lenbizikoa prutaduna ta beste seirak, gabekoak.

Urritzak ditu: zuraje chiki, lerden, polit, churiunechoakiñ gorriška; orri berde-ilun, kiskur, bigun bitartea; alea, ezurpean ta ezurra beste azal batez estalia; adarje chiki, mea.

Altzak: zuraje bitarte, gogor šamarra; azal, arre-ilun, tan̄o churiz pekatua; orri berde-illun, kiskur, biguna, eskuakiñ estutzera lika šamarra; lora, ari mordoska ugaritan zintzilik; azi beltza lukuan, bakan antzean edo masusta bezelatsu, meta lušeagoa.

Makalak: zuraje, luzekor, lerden, biguna; azal, zurika; orri bitartecho, legun, gogorka; arbaje mardul, garbi, luzea.

Indiamakalak: zuraje larri, bigun, garbia; ostraje larricho, legun, ederra; azal, makalarenaren antzeko šamarra; arbaje makilltsu, zuti, luzekor, zuzen, biguna.

Tiloak: zuraje bitartecho, piña ta gogorra; azal, arre, estua ta ederra; adarje garbia; arbaje, kimu mardulekoa; ostraje larri, gitsu ta koskatua; lore chea; ta azia ale kaškal, biribill, lušekan.

Lerchunak: zuraje biguna; azal zuri, leguna; orri chikicho, legun ta gogorka; adarje urria.

Urkiak: zuraje bitarte, erdi gogor, ariña; azal, zuria; arbaje measka, zigortsua; ostraje bitartecho, lakach, koškatua.

* * *

Irugarren batumenekoak dira, lenengoa prutaduna ta beste bostak, gabeak.

Pikuak ditu: zuraje chiki, biurri, mardula; azal, zurizka; arbaje mardul, tartekatsu sendoska; orri zabala lau ebaki azichokiñ ta irten unetan koskatua; ale, aurre aldetik biribill ta chorten aldetik inguruz meatua, aosapairako larak ūamarra, barrenen azi chiki ugariakiñ.

Platanoak: ostraje, pikuarena bezelakotsua, are zabalagoa; zuraje azikor, larri, bigun, belunka, azaljario, zuriz berritua; arbaje lerden, makilltsu, luzea; lora, arian; azia, motoch edo morkots chiki, zintzilikarioan.

Aritzak: ostraje bitarte, ebakia ta biguna; zuraje larri, gogorra; azal, gaztetan auts kolorekoa ta zartzera ilunka, artasitua; adarje garbia; arbaje tartekatsu; ezkur, biribill, lušeka.

Ametzak: zuraje azikaitz, gogor, aritzak baño zapatzagoa; ostraje aritzarenaren antzekoa, baño lakatza; adarje ta arbaje biurri, tartekatsu, zekena.

Elorriak: orri, ebakiz pikuarenaren antzekoa, baño chea ta bakana; zuraje chiki, zuri-orika, gogorra; lore, churi, polita; azia, alegorri chiki biribillean; arantza larri, gogorra.

Gorostiaiak: zuraje chiki, gogorra, zuzen ūamarra; azal, arre-urdinika, ederra ta zalla; adarje garbi, chikia, unetik unera; ostro, gogor, ebakia ta irten unetan arantzan bukatua; azia, ale biribillean.

* * *

Laugarren batumenekoak dira, lenengo biak prutadunak ta beste irurak, gabeak.

Mušurkak ditu: orri melar, luše, leguna; lore chugorriška, polita; ale potor, gilbatua, mamipean ezur koskatsua ta onen barrenen azia dituena; zuraje chikia; arbaje measka, liraiñ ta garbia.

Briñoyak: zuraje ta ostraje, mušurka ichurakoak; ale biribill, garbi, legun, aranaren antzekoa.

Zumak: zuraje chiki, gazterik gorriska ta zartzera arretua; ostraje melar, lušeka, legun, bakana; arbaje zigortsu, zimel, me ta liraña, bakana.

Zumitzak: zuraje bitartecho, zumaren ichurakoak; arbaje me, liraiñ, luzea; ostraje melar, luze, ugaria, adar chimeletatik bera zintzilikario luze, ugariakiñ.

Kanabelak: zuraje lerden, dargabe, me ta luzeka, unetan korapi-llatua ta korapillo bien tartean barrendik utsa; orri melar, luze, lakatza.

* * *

Bostgarren batumenekoak.

Arabotak: zuraje chiki, urri, lakatza, zuzena ta adartsua; arbaje chea; ostraje mullotsua, biribillka zurajea estaliaz, gora meatua, beti berde-illuna.

Piñuak: zuraje zuzen, luze, biguna, usaitsua ta azal lakkarrak; alkarren gertuka, ia erdi-alderaño adar gabea, baño banaka, bechotik gora jantzia; ostraje mullotsu, beti berdea; artaburu ichurako prutua, baba beltzaren antzeko alearekiñ.

Milluak: zuraje chiki, biguna; arbaje gorriska-illun, chiki ta laguna; ostraje mullotsua.

* * *

Gipuzkoako lurrik arbol-berritzeko landarerik onena zeiñ dan izen-datzerako, ipiñiko ditugu begi aurrean iru gauz, gure iritzian, bearrak.

Lenengoa da: ezagutzea zer landare ondoen eman diteken, bataz beste, probintziko lur modu geyenetan, au da, be ta goyetan, lur me ta sendoetan, indartsu ta argaletan, gogor eta samurretan, eze eta lego-retretan, lasa ta estuetan, arritsu ta mamitsuetan.

Bigarrena: ikustea, esan diran lurretan, bataz beste, zerk etekiñ onenak ematen dituen.

Irugarriena: begiratzea zer arbolean azpian arrapatzan dan belar, garo ta ota geyena.

Gauz oyek aurrean ditugula, esan gentzake utsegiteko bildur aundirik gabe, bat banaka, ez diotela erantzuten berai aritzak beziñ ondo bestearbolak.

Bai: dala tentai, adarreko arbola edo chara bezela, aritza eman diteke tajuz toki geyenetan; daukazki etekiñtzat, biurkaya, otarregaya, kirtengaya, zurajea, suegurra, ikatzgaya, ostroa, ezkurra, orbelak, baratzetako landarentzat arba.....; dana onetakoa; bere azpian aifbat belar, ota eta garo, ez da beste arbolean bean artutzen, adarjez adarje.

Beraz, probintziko lurrik arbol-beritzeko landarerik obena, bat batera, aritza da.

IGNACIO GARMENDIA Y ARREGUI
